

Rosita Steenbeek

Ander licht

Ambo | Anthos
Amsterdam

Inhoud

I AMERSFOORT

Grondering	11
Het eerste atelier	22
Schets	36
Geplette luizen en eigeel	40
Het wit is overal anders	53
Stillevens en portretten	63
Strijdaferelen	76
Zeilen als schildersdoeken	84

2 HOORN

Havengezicht	97
Beenderzwart	109
De schaduw van het kaneelstokje	118
Muze	131
Naar Italië	141
Vanitas	151
De Bentveughels	162
Naaktmodel	172
Sint-Lucas	180

3 DE VIJVERHOF

Een rijk palet 189
Ragfijne penselen 206
Vlammend rood 223
Merg en bloed 249

Epiloog 265

Verantwoording 267

Grondering

Zomer 1671

De zon schijnt op de Joriskerk en de toren van Onze-Lieve-Vrouw, rode daken vlammen op en het water in de singel glinstert zilverachtig. De zeilen die hangen te drogen aan de boten op de Eem zijn bijna zo wit als de lakens op de bleekvelden. Op het land staan schoven graan. Behaaglijk en stoer ligt de stad erbij, in warme kleuren, veilig achter de stadsmuur met de korte, stevige torens. Daarachter voeren velden, boomgaarden en bossen in zachte groenen naar de einder, waar hier en daar een tabaksschuur is te zien en een kerkje dat de hemel in priemt.

‘De lucht moet grijs zijn,’ zegt Matthias, die zwart door het loodwit mengt. Hij kijkt naar Jasper. ‘Blauwe luchten zul je nog vaak genoeg zien.’

Alida’s kwast schiet uit. Ze pakt haar schildersdoek en veegt het bruinige geel weg, koren dat uit de schoof lijkt gerold.

‘En voor die wolken boven de Joriskerk moet er wat oker door. Kijk, kinderen, zo wordt het een echte donderwolk.’

Alida loopt met kwast en doek in de hand naar haar vader toe terwijl ze een snelle blik werpt op Jasper. Haar blonde haren vangen licht. Ook in andere hoeken van de hoge ruimte komen gouden krullenbollen in beweging, en even later buigen ze zich over de werktafel van hun vader. Ze kijkt met Maria, Pieter en Johannes hoe haar vader een tikje oker pakt met de punt van zijn paletmes en het mengt met het grijs. Jasper schildert door, hij weet precies hoe je de kleuren maakt en nooit verluimelt hij zijn tijd. Links op het enorme doek geeft

hij boten hun weerspiegeling. Met de koets en de kar vol manden tabak is hij klaar. Die moest hij maar doen omdat zijn vader wagenmaker is. Alida's vader heeft de paarden ervoor gezet. Met snelle trefzekere streken schildert Matthias een stuk van een troebele wolk. Het is of er elk moment regen uit neer kan storten of bliksems uit tevoorschijn kunnen schieten, boven de kerk, de kerk waar zij nu zijn.

‘Maar hier en daar moet er licht door de wolken vallen. Dat geeft dramatiek, spanning. Zo laat je zien waar het om gaat.’

Ze had al geleerd hoe het licht de kleur van de huizen en van het land volledig verandert. Dat er blauw nodig is, azuriet of smalt, om rode dakpannen en groene struiken in de schaduw te zetten.

‘Daarom vond u de luchten in Italië zo saai, niet vader?’

Matthias lacht. Ze kijkt tersluiks naar Jasper, die heeft ook een glimlach om zijn lippen maar schildert geconcentreerd verder.

Het licht is alles, dat wist ze.

‘Strakblauw is minder boeiend ja. Kijk hier, die dreigende donderwolk boven de kerk, maar tegelijk een baan licht. Het gaat om het contrast. Zo kun je aangeven wat belangrijk is. Ook de Onze-Lieve-Vrouwetoren moet baden in het licht, en de Koppelpoort, zodat je het water wit kunt laten bruisen, en de Spijker, de korenschuur, als symbool van overvloed.’

Dag na dag heeft Alida gevolgd hoe haar stad, Amersfoort, langzaam maar zeker opnieuw geboren werd, opgetrokken door haar vader.

Al bijna een jaar zijn ze ermee bezig.

Straks zal het schilderij hangen in het mooiste gebouw van de stad, hier vlakbij op de Hof, in het stadhuis.

Een paar mannen van het stadsbestuur hadden het schilderij van Van Goyen gezien, *Gezicht op Den Haag*, en iemand anders Vermeers *Gezicht op Delft*. Ze wilden voor Amersfoort

ook zoiets. Haar vader, die behalve een vermaard schilder ook raadslid is en jaren geleden al een kleiner gezicht op de stad had vervaardigd, zei dat hij wel een opzetje zou maken. Dat deed hij thuis in het atelier. Eerst ging hij samen met Jasper zoeken naar de juiste plek van waaruit de stad geschilderd moest worden. Zo hoog mogelijk, zodat je het beste overzicht had. Zij is ook een keer mee geweest de berg op, maar haar vader had al gezegd dat het te ver weg zou zijn om alles goed te kunnen zien. Ze maakten wel een reeks schetsen, en zij had de bloemen getekend die ze aan het eind van de dag had geplukt.

Thuis in het atelier had haar vader de prent met het stadsgezicht en de plattegrond, waarop elke straat, gracht, gebouw en tuin heel precies getekend staat, op de vloer gelegd en er van een afstandje naar gekeken. Met toegeknepen ogen tuurde hij en overlegde met Jasper. Telkens verschoof hij de plattegrond een beetje. Eigenlijk moesten alle belangrijke en mooie gebouwen van de stad erop.

De raadsleden vonden het mooi. Ja, zoiets wilden ze, maar veel groter, zo groot als de muur van de raadskamer waar het moest komen te hangen; zes el lang bij drie en een halve el hoog.*

Maar voor zo'n doek was het atelier aan huis niet ruim genoeg. Het had een mooie lichtval maar je moest afstand kunnen nemen, en bovendien moesten de schilderijen voor de verkoop daar blijven staan. In de raadskamer zelf kon ook niet, want het werk zou meer dan een jaar gaan duren en de raadsleden hadden die kamer nodig; ook vreesden ze dat het hele stadhuis onder de verf zou komen te zitten. De ruimte moest groot zijn, licht uit het noorden hebben en alles moest kunnen blijven staan.

* Meer dan vier meter bij twee en een halve meter; één el is 69,4 centimeter.

Op een zondagmorgen luisterde Matthias in de Joriskerk naar de preek van de dominee terwijl hij keek hoe het licht viel op de witte kraag boven diens gitzwarte pak en hoe het weerkaatste in de nieuwe kroonluchters van Jacob van Campen. Toen zag hij voor zijn geestes oog, achter de in het zwart gehulde kerkenraad, achter het doksaal dat het schip scheidt van het koor, een uitbarsting van kleur. Hij zag het scheppingsverhaal van Amersfoort.

Alle kleur was uit de kerk verwijderd, alle beelden omvergegooid, want dat leidde af van waar het om ging, het Woord van God. De scherven en brokstukken stonden tot aan de knieën, maar de beeldenstormers waren tegengehouden toen ze het doksaal met de grond gelijk wilden maken.

Matthias zou de kleur terugbrengen, niet om de kerk mee op te sieren maar het stadhuis. Geen beelden van heiligen zou hij maken, geen beelden van Jezus, Maria, engelen, maar van de stad. De schoonheid van de stad zou hij oproepen en de kerk zou zijn atelier zijn.

Het koor was perfect, hoog, licht; het kon goed afgesloten worden van de rest en werd sinds de kerk protestants was niet meer gebruikt. Hij zong mee met de gemeente, en intussen stelde hij zich voor hoe hij het zou inrichten. Het doek aan de rechterkant zodat het licht uit het noordoosten erop viel, de tafel met de verf op de plek waar het hoogaltaar stond.

Veel belangrijke mensen van de stad waren zijn vrienden, en hij kreeg meteen toestemming. Matthias is alom geliefd; hij doet veel voor armen en wezen, en zelfs katholieken laten hun kinderen bij hem het schildersvak leren. Alida is trots op haar vader, altijd geweest. Ze kijkt naar zijn gezicht, dat voortdurend van uitdrukking verandert. Het hoge voorhoofd, waar zoveel kennis achter schuilgaat, zijn rechte neus en de mond die aan de zijkanten wat opkrult. De wilskrachtige kin. Ze herkent trekken van haar eigen gezicht. De ogen hebben dezelfde kleur blauw, de mond, de kin. Haar neus is anders, haar ge-

zicht is minder harmonieus dan het zijne. Ze heeft zijn krullen, maar in het blond, van haar moeder. Ook innerlijk lijkt ze op hem, dezelfde passie voor het schilderen, dezelfde opvliegenderheid soms. Uitbundig maar met dat voortdurend aanwezige besef van de eindigheid. Haar vader citeert vaak regels als 'Terwijl de Sonne straelt door wolckeloose lucht, Laet sich de schaduw by of aen ons' zijde vinden'.

Razend kon hij haar maken als hij zei: 'Dat kun jij nog niet weten, jij bent een zorgeloze bloem.' Maar waarschijnlijk deed hij dat om haar uit te dagen. Hij zocht altijd de spanning en misschien wilde hij graag dat ze zorgeloos was, niet van die sombere gedachtes had. Haar vader is nergens bang voor. Toen er een keer een gevecht was op straat stortte hij zich ertussen om de vechters uit elkaar te halen en liet zich niet tegenhouden door de messen die al getrokken waren. Hij heeft een groot rechtvaardigheidsgevoel. Als hij soms even ligt te slapen in een stoel, kijkt ze naar zijn op en neer gaande borst. Eens zal dat ademen stoppen, steekt het dan door haar heen.

Ze is trots dat hij haar het schildersvak leert. Hij behandelt haar niet anders dan haar broers, en soms laat hij zelfs merken dat hij haar beter vindt. Ook over haar moeder zegt hij vaak dat zij hun allemaal te slim af is, dat hij niet alleen haar leuke kop bewondert maar ook wat erin zit. Haar moeder is belezen en komt uit een aanzienlijker familie dan haar vader. Ze bespreken alles samen. Haar moeder blijft altijd kalm en waardig, ook als anderen door het dolle heen raken. Ze kapt scènes af met een korte, scherpe opmerking. Pieter is net zo'n driftkop als haar vader en zij. Hij houdt van zijn vader maar zet zich ook tegen hem af, waardoor er soms groot tumult ontstaat.

Johannes gaat zijn eigen gang. Als er opschudding is zegt hij niks of trekt zich terug. Hij lijkt meer op de Van Hoorns, maar misschien komt dat doordat hij de tweede zoon is. Maria

is ook rustiger, waarschijnlijk omdat ze al die opwinding aan heeft moeten horen.

Eerst schrok Alida toen ze begreep dat het schilderij in de kerk zou worden gemaakt. Ze was bang dat ze er niet bij zou kunnen zijn, want sinds ze klaar was met de Kleine school schilderde ze in het atelier, haar oefeningen, haar bloemen en diertjes, terwijl haar vader en Jasper aan andere doeken werkten.

Ze wilde bij haar vader zijn en bij Jasper.

‘Hij heeft veel talent, die jongen,’ zei haar vader toen hij net bij hem was gekomen als leerling, alweer een paar jaar geleden. Hij is net zo oud als haar broer Pieter, achttien, maar veel verder met schilderen omdat hij, zoals Pieter zegt, ‘zijn tijd niet heeft verdaan met schoolgaan’. Al vroeg zagen zijn ouders zijn aanleg en daarom deden ze hem in de leer bij een portretschilder. Johannes verzucht vaak dat hij zich het liefst ook geheel aan het schilderen zou wijden in plaats van nog twee jaar zijn tijd te verspillen met die oude koek. Alida was graag naar de Latijnse school gegaan, maar haar vader leert haar een beetje Latijn en van haar moeder leert ze Frans en nog schoner schrijven dan op school.

Eerst vond ze het niet prettig, zo’n vreemde elke dag in het atelier, ze was bang dat ze minder aandacht zou krijgen van haar vader. Maar al snel vond ze het fijn dat Jasper er was. Hij was vriendelijk, een beetje stil, maar als hij iets zei was het de moeite waard. Hij keek naar waar zij mee bezig was, gaf commentaar en ze had er zo een leraar bij. Ze herinnert zich de eerste keer dat ze hem zag, toen hij kennis kwam maken. Hij stond in de deuropening, lang en dun, het licht viel op zijn rode haar. Er lag iets van weifeling in zijn ogen, maar tegelijkertijd nam hij alles op. Het was niet zo dat hij uit verlegenheid de blik afwendde, misschien voelde hij schaamte omdat hij zo intens keek. Die blik had haar getroffen, pas later had ze begrepen waarom.

Nog nooit had ze zo'n indrukwekkend atelier gezien, zo ruim en licht met die hoge in een punt uitlopende ramen die tot in de hemel leken te reiken. En nog nooit zag ze zo'n groot doek. Ze keek naar die lange witte lap waarmee zoveel zou gebeuren, waarop de stad opnieuw gebouwd zou worden. Timmerlieden hadden een enorm spieraam in elkaar gezet met een paar houten kruisen erachter en ze waren lang bezig geweest het doek erop te spannen. Met andere enorme lappen werden de ramen bedekt waardoor fout licht binnenviel. Directe zon was uit den boze, die zou het doek doen glimmen en hun handen schaduwen geven. Kruiwagens vol kleuren, olie en kwasten werden de kerk binnengerold. Op de vloer met oude grafstenen werden grote tafels neergezet, een met een porfieren steen en daarop de potten met pigmenten, flessen lijnolie, vijzels, schalen om te mengen, de andere tafel om aan te eten. In de sacristie, waar vroeger de misgewaden hingen, hangen nu hun schilderskleren.

Haar vader heeft sinds kort nog een leerling, Jacob van Starverden, een paar jaar jonger dan Jasper, ook katholiek, uit een deftige, rijke familie. Zijn voorouders stamden van een kasteel op de Veluwe waar witte pauwen rondliepen, en hij heeft een witte pauw in zijn wapen. Een heel ander type dan Jasper, niet alleen uiterlijk. Hij is atletisch gebouwd en heeft donker haar. Maar hij is ook spraakzamer en kijkt met een wat uitdagende blik. Zijn vader is gestorven toen hij heel klein was en hij woont met zijn moeder, zijn tante en andere familie in een paar muurhuizen. Een politieke of bestuurlijke carrière zit er voor hem niet in als katholiek, daarom leek de kunst het beste alternatief.

Jacob kijkt naar de resten kleur die nog op het doksaal zitten. 'Wat moet dat mooi zijn geweest.' Als hij even later de fijnsparren aan het schilderen is die langs de stadswal staan, zegt hij op plagerige toon: 'Jullie protestanten hebben de boel

toch wel behoorlijk kapotgemaakt.’

‘Maar bij jullie was het een rare poppenkast geworden,’ zegt Pieter. ‘Optochten achter een tak van de doornenkroon. Een beeldje dat kaarsen langer laat branden.’

‘Om die tak nou weg te gooien; veel mensen hebben er nog steeds verdriet van. Ik snap niet waarom alle kleur en versiering eruit moest. Dat was toch ter meerdere glorie van God? Hoe mooier de kerk, hoe meer eer aan de schepping en de Schepper.’

‘Aan de ene kant is dat zo,’ zegt haar vader, terwijl hij doorschildert, ‘maar het was voor velen alleen maar buitenkant geworden. Ze vereerden de beelden en vergaten waar het om ging. De Bijbel, de tien geboden. “Gij zult u geen gesneden beeld maken.”’

Ook dat gebod kende ze uit haar hoofd. Het stond met mooie letters in het *Haneboek*, waarmee ze had leren lezen.

Luid geblaf van spelende honden, stemmen van mensen.

Soms hangt er een gewijde stilte in de kerk, maar vaak klinkt er een hels kabaal want de deuren naar de Hof en naar de Groenmarkt staan bijna altijd open. Vroeger liep er wel eens een varken door de kerk, ontsnapt van de varkensmarkt, maar dat gebeurt helaas niet meer sinds er roosters bij de deuren zijn gelegd.

Als de honden zijn uitgeblaft, pakt haar vader de draad op.

‘De mensen dachten dat ze met geschenken, geld, kaarsen en smeekgebeden die heiligen zover konden krijgen dat ze een goed woordje deden bij Maria en zij bij God. Maar wij hebben geen invloed. Wij zijn in de machtige hand van de Allerhoogste. Wij moeten leven in navolging van Christus, vol liefde en mededogen voor onze naaste.’

‘Dan moet je toch niet alles wat met liefde en toewijding geschapen is door mensen met talent kapotslaan!’

Jacob stopt met het schilderen van boompjes en kijkt naar haar vader.

‘Dat is zo, dat was heel kwalijk. Maar er speelden ook andere zaken mee. De protestanten werden vervolgd en op brandstapels gezet. Agressie roept agressie op. Ook de politieke situatie was van grote invloed. De Nederlandse edelen hadden niks meer in te brengen, waren marionetten geworden in de handen van Margaretha van Parma. Er moesten hoge belastingen worden betaald en bovendien brak er hongersnood uit, waardoor al die rijkdommen, pracht en praal in de kerken nog meer ergernis wekten. De vlam sloeg in de pan, natuurlijk veel te erg. Het had anders gemoeten, maar naast de schepingsdrang schuilt er ook een drang tot destructie in mensen die zelfs de rustigsten en redelijksten kan meesleuren.’

Alida luistert goed. Van haar vader leert ze niet alleen het schildersvak maar ook andere dingen, geschiedenis. Jasper mengde zich meestal niet in de discussie maar het was duidelijk dat hij alles hoorde.

Deze verandering had grote invloed op hun vak, vertelt haar vader. Schilders maakten vooral schilderijen voor kerken: religieuze of mythologische voorstellingen waarbij het landschap ondergeschikt was.

‘De burgers hebben de kunst ontdekt en ze hebben geld om daaraan te besteden. Nu laten we op wereldlijke plekken, in gewone huizen, scholen, stadhuizen de schoonheid zien van de schepping.’

De grondering werd op het doek gezet, een mengsel van krijt en lijm, om het linnen ondoorlaatbaar te maken. Daaroverheen de *imprimatura*, waarmee je het schilderij een eenheid geeft. Haar vader koos voor gele oker want daarop kon je zowel naar het licht als naar het donker schilderen. Op een witte ondergrond zou je meteen het hoogste licht hebben. Alida had er ook een stukje van mogen doen.

Ze gingen aan de slag met krijt, passers en reusachtige lijnalen. Dat passen en meten leek Jasper leuker te vinden dan haar vader.

‘Schilderen is hard werken, goed kijken maar ook nadenken en geduld hebben,’ zei Matthias. ‘Dat heeft Jasper, maar jij ook.’ Daarom mocht ze helpen, olie door de pigmenten mengen, scherpe punten aan het krijt maken, dingen aangeven, maar ze mocht ook hier en daar iets schilderen, een stukje weiland, een struik, een dak.

Jasper wilde precies uitmeten waar de kerktorens van de dorpjes in de verte moesten komen.

‘Dat doet er niet toe,’ zei haar vader, ‘het hoeft geen exacte weergave te zijn. Het gaat om het schilderij.’

Samen keken ze waar een torentje moest oprijzen. Het was alsof haar vader een hand vol kerktorentjes had, die hij stuk voor stuk op een plek zette waar die mooi stond. ‘Kijk, en hier nog een en hier, en die wat kleiner. En hier schuin achter Onze-Lieve-Vrouw moet Randenbroek liggen.’ In werkelijkheid lag het verscholen achter bomen. ‘Maar die zagen we gewoon om,’ zei Matthias. Het landgoed van de heer Jacob van Campen moest zichtbaar zijn omdat het zoveel betekend had voor haar vader. Daar had hij geleerd wat hij nu aan hen doorgaf. Daar was de wereld voor hem opengegaan.

Ze genoot ervan als haar vader vertelde over die tijd die ze zo graag had meegemaakt. Zo’n leven wilde zij ook.

Grootvader Withoos was bevriend met Van Campen. Naast zijn werkplaats, waar hij uit linnen en katoen bombazijn weefde, lag sociëteit het Valkje, waar hij ook de leiding had genomen en waar Van Campen regelmatig een glas wijn kwam drinken en soms meer dan één. Iedereen kende de bouwmeester en schilder, de edelman die dat mooie landgoed bewoonde waar hij legendarische feesten gaf en waar veel bijzondere mensen over de vloer kwamen. Van Campen had een atelier op zijn landgoed waar hij jonge schilders opleidde, en op een avond had haar grootvader schilderijtjes laten zien van zoon Matthias, die hij bewaarde achter de weefgetouwen in zijn

atelier. ‘Ga die jongen meteen halen!’ had Van Campen geroepen.

Haar vader was onder de indruk van de man met die fel observerende ogen onder een grote hoed, die voortdurend grappen maakte maar ook iets weemoedigs had. Het is of Alida hem kent door al die verhalen en door de portretten die ze van hem heeft gezien. Van Campen had tegen Matthias gezegd: ‘Kijk, in dat glas, daarin zie je de hele taveerne van je vader.’ Samen hadden ze gekeken naar de lichtjes in de brandewijn, hun vervormde gezichten. ‘Ga dat maar eens schilderen.’ Hij zou het hem leren.

De volgende dag werd Matthias verwacht op Randenbroek om verder kennis te maken. Het was een warme dag, hij had de boot genomen en was de stad uit gevaren.

Nadat Matthias Randenbroek op het schilderij had gezet en had verteld over dat eerste bezoek, zei hij: ‘Als het binnenkort weer mooi weer is kunnen we aan het eind van de dag diezelfde tocht maken.’